

psychological and physical qualities that correspond to the requirements of a certain profession that contribute to successful mastery of it. It is important for professional self-determination to have an adequate self-esteem and self-concept, respectively, the forms and methods of vocational guidance work with schoolchildren with visual impairments should be directed first of all to self-knowledge. Attention is also drawn to the peculiarities of the formation of the self-concept in persons with visual impairments. The ways of further research activity of the authors on this problem are outlined.

Key words: *visually impaired highschool students, professional self-determination, professional orientation, self-concept, self-esteem, identity development.*

УДК:376.2-051.6.262

© 2015 р.

Медведок Л.Г.

канд. пед. наук, доцент

Рожко І.С.

студент 4 курсу

спеціальності «Тифлопедагогіка»

НПУ імені М.П.Драгоманова

ОСОБЛИВОСТІ АКТИВІЗАЦІЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НЕЗРЯЧИХ УЧНІВ В ДОБУКВАРНИЙ ПЕРІОД НАВЧАННЯ ГРАМОТИ

У статті розглядається проблема пізнавальної діяльності незрячих учнів у період навчання грамоти. Саме він є дуже важливим у процесі навчання грамоти. Основною метою цього періоду є створення в учнів готовності та необхідних передумов до засвоєння грамоти. Обґрунтовано значимість добукварного періоду в процесі заповнення недоліків розвитку всіх сторін пізнавальної діяльності сліпих дітей. Відмічена важливість предметних уроків і екскурсій для формування загальнопізнавальних умінь у незрячих учнів.

Ключові слова: *пізнавальна діяльність, навчання грамоти, добукварний період, готовність до навчання.*

Навчання грамоти – особливий етап у початковому навчанні рідної мови, що передбачає формування у дітей елементарних навичок читання та письма.

Відомий педагог К.Д. Ушинський вказував на те, що період навчання грамоти – це один з найважливіших і найвідповідальніших етапів у житті дітей, у розвитку їхнього мислення і мовлення, у зростанні їхньої свідомості, у формуванні особистості в цілому.

Успішність засвоєння навичок читання та письма значною мірою залежить від рівня пізнавальної активності, від того наскільки добре дитина сприймає навколишній світ та орієнтується в ньому. Крім того, вміння та навички, необхідні для навчання грамоти, передбачають наявність загальних (називання предметів навколишнього світу, віднесення їх до певної класифікаційної групи) і спеціальних (про речення, слово, склад, звук, букву) знань та загальних (уміння слухати, утримувати в пам'яті інструкцію, орієнтуватися в просторі, зв'язно висловлюватися на рівні опису, розповіді, доведення тощо) і спеціальних (розрізнення голосних і приголосних, твердих і м'яких звуків, складів, слів, здійснення звукового аналізу слів) способів розумових дій. Таким чином, знання забезпечують змістовну сторону діяльності, способи дій – процесуальну готовність до навчання грамоти.

Сьогодні процес навчання грамоти поділяється на три періоди: добукварний, букварний та післябукварний. Видатні педагоги К.Д. Ушинський та В.І. Тихомиров вказують на те, що добукварний (підготовчий) період є дуже важливим у процесі навчання грамоти. Тривалість цього періоду залежить від готовності дітей до навчання. Основною метою його є створення в учнів готовності та необхідних передумов до засвоєння грамоти. Велику увагу в цей період приділяють відновленню прогалин у фонетико-фонематичній та лексико-граматичній сторонах мовлення першокласників, загальному розвитку їхнього мовлення, а також корекції та розвитку усіх пізнавальних процесів.

Як показують сучасні дослідження (Л.С. Вавіної, Т.М. Дегтяренко, С.В. Федоренко та ін.) незрячі діти, які вступили до підготовчого класу, значно відстають від однолітків з нормальним зором в усіх видах діяльності, необхідних для навчання грамоти. Причина відставання дітей з порушеннями зору у рівні підготовленості до навчання грамоти – це недоліки виховання в сім'ї та дитячих установах, де не приділяється належної уваги їх розумовому розвитку та активізації пізнавальних можливостей.

Федоренко С.В. вказує на те, що необхідною умовою успішного навчання грамоти учнів з порушеннями зору є врахування

особливостей уваги, мислення та мовлення дітей, які вступили до спеціальної школи. Ці діти мають утруднення в зоровому сприйманні, що негативно відбивається на об'ємі, сконцентрованості та стійкості уваги. Також скорочення чуттєвого досвіду вносить певну специфіку в процес розвитку їх мислення: уповільнює інтелектуальний розвиток, затримує розвиток мовлення. Однак, всі психічні процеси у дітей розвиваються в діяльності, а існуючі відхилення можуть бути подолані в умовах спеціально організованого педагогічного процесу.

Відомі тифлопедагоги Б. Коваленко, І.С. Моргуліс, Л.І. Солнцева та ін. відзначали безініціативність, пасивність сліпої дитини. Крім того, втрата або порушення зору нерідко породжують втрату інтересу не лише до громадського, а й до особистого життя.

Тому, під час навчання грамоти дітей з порушеннями зору необхідно враховувати той факт, що внаслідок порушення зору інтерес до оточуючого світу та активність дитини природним шляхом не збуджується. Це в свою чергу вимагає постійної стимуляції сприймання, збудження у дітей інтересу до оточуючого світу, безпосередньої допомоги у пізнанні властивостей та якостей предметів, як наслідок все це сприятиме розвитку пізнавальних інтересів, формуванню навичок диференціювання, порівняння, узагальнення предметів та явищ.

У науковій літературі пізнавальну активність визначають, як особистісне утворення, що виявляється в мобілізації інтелектуальних, емоційних, вольових зусиль та внутрішній готовності дитини до самостійної, пошукової, творчої діяльності, спрямованої на пізнання навколишньої дійсності й оволодіння новими знаннями, вміннями, навичками через розв'язання пізнавальних завдань у конкретних ситуаціях різних видів діяльності.

На тому, що пізнавальна активність має важливе значення в розвитку, навчанні та вихованні дітей із порушеннями зору, в тифлології наголошувалося неодноразово. Зокрема, на це вказують відомі сучасні тифлопедагоги Л.С. Вавіна, Т.М. Гребенюк, І.М. Гудим, Т.М. Костенко, Т.П. Свиридюк, Є.П. Синьова, С.В. Федоренко та багато інших.

Так, у роботі Т.М. Костенко, яка вивчала особливості формування пізнавальної активності у слабозорих дошкільників, визначено загальні та специфічні труднощі, які виникають у старших слабозорих дошкільників в процесі формування пізнавальної активності, а саме: включення в роботу; низький інтерес до нової невідомої діяльності, утримання інструкції в пам'яті; наявність у пам'яті неповних, неточних уявлень; повільний темп працездатності, переключення з одного завдання на інше; низький рівень самостійності; тривожність (скручення або заламування стимульного матеріалу, посмикування пальців, скуповдження волосся, маніпуляції з олівцем); дії без інструкції або вказівки дорослого; мовленнєва пасивність у виділенні основного; збідненість навичок зображувальної діяльності (порушення співвідношення слова, образу та його відтворення); слабка волева регуляція поведінки.

У свою чергу Т.М. Гребенюк, яка вивчала особливості пізнавальної активності учнів 4-х класів зрячих та зі зниженим зором на уроках української мови під час вивчення теми «Прикметник», вказує на те, що в даній категорії учнів відсутній інтерес до вивчення матеріалу, проявляється лише короткочасне позитивне ставлення до нього, що пов'язане із стимулювальною дією вчителя у процесі навчання; відсутній прояв самостійності та ініціативності; наявні суттєві прогалини у знаннях; у дітей несформовані уміння переносити один раз побудований алгоритм розв'язування завдань на аналогічне завдання; вони характеризуються частими відволіканнями на уроці та небажанням працювати самостійно. Для активізації пізнавальної діяльності молодших школярів зі зниженим зором автор пропонує добирати різноманітні творчі завдання, які забезпечать посилення інтересу до знань, допоможуть розкрити цінність практичного оволодіння мовою та мовленням, усвідомити, що прикметники надають нашим висловлюванням образності, точності, емоційності, а також сприяють розкриттю багатства української мови. Крім того, ефективність виконання запропонованих завдань із активізації пізнавальної діяльності даної категорії дітей залежить від наявності конкретних уявлень та здатності оперувати ними у практичній діяльності. Це свідчить про необхідність

проведення роботи зі збагачення чуттєвого досвіду дітей зі зниженим зором, уточнення та активізації словника під час вивчення теми «Прикметник».

Спираючись на наукові дослідження та одне із основних завдань добукарного періоду навчання грамоти незрячих учнів, а саме: заповнення недоліків розвитку всіх сторін пізнавальної діяльності сліпих дітей (розвиток діяльності збережених аналізаторів, мовлення та мислення, формування уявлень про предмети та явища, розширення чуттєвого досвіду на основі ознайомлення з навколишнім світом тощо), для розвитку пізнавальної активності потрібно загальнопізнавальні вміння формувати в чіткій послідовності та системі, починаючи з найпростішого. Великого значення у роботі з незрячими дітьми ми надаємо розвитку збережених аналізаторів.

Так, наприклад, робота з розвитку дотикового сприймання передбачає вміння обстежувати предмет двома руками (при керівній ролі правої) на робочій поверхні столу; розрізняти ознаки предметів за фактурою (гладкість, шорсткість), температурними якостями; визначати матеріал, з якого зроблено предмет тощо.

У процесі роботи з розвитку слухового сприймання у сліпих школярів формуються наступні вміння: виділяти та розрізняти звуки навколишнього середовища; співвідносити звук із джерелом; локалізувати звук (за напрямом, відстанню до джерела звука, за силою звука) тощо.

Робота з розвитку мовлення у незрячих учнів формуються вміння: брати участь у бесіді (з приводу життєвих вражень, змісту розповіді чи казки); переказувати прослухане за запитаннями вчителя; групувати предмети, виключаючи зайвий; класифікувати предмети за їх видовими ознаками; підбирати слова, що характеризуватимуть дію та ознаку предмета; виділяти з усного мовлення речення з 2 – 3 слів; виділяти голосні та приголосні звуки; здійснювати звуковий аналіз слів; читати рельєфні малюнки; колективно складати розповідь за сюжетом; співвідносити слова та образи; збільшувати словниковий запас.

Підготовка руки та ока до читання та письма включає розвиток окоміру та орієнтації в малому просторі, вироблення правильних і координованих рухів пальців та кистей рук. Ознайомлення з письмовим приладдям та навчання користуванню ним, навчання письма елементів букв тощо.

Доречно роботу із формування загальнопізнавальних умінь у незрячих учнів проводити не епізодично, а на кожному уроці, корекційних заняттях та в повсякденному житті. Важливе значення належить предметним урокам та екскурсіям.

Я.А.Коменський та К.Д.Ушинський надавали великого значення предметним урокам, зазначаючи, що починати навчання треба не зі словесного тлумачення предмета, а з реального спостереження за ним. К.Д.Ушинський і В.П.Вахтеров розвинули ідею предметного навчання, наголошуючи на тому, що предмет, який знаходиться перед очима учня, або який вкарбувався у його пам'яті сам по собі, без чужого слова, збуджує думки учня, виправляє їх, якщо вони були не правильними. На предметних уроках сліпі діти знайомляться безпосередньо з ознаками натуральних предметів, що забезпечує, на думку Ю.А.Кулагіна, формування чітких, повних, стійких уявлень про предмет. Враховуючи своєрідність мовленнєвого розвитку сліпих дітей, в якому першочергове знайомство з навколишнім засвоюється через слово, необхідно організовувати засвоєння знань таким чином, щоб воно розпочиналось з пояснення вчителя з чітко сформульованою задачею, вказаними прийомами обстеження, виділенням основних ознак предмета. Слово вчителя направляє думки та увагу дитини, сприяє попередженню розвитку вербалізму та формалізму знань. Найчастіше сліпі діти впізнають предмет за його випадковими характеристиками, за таких умов сформовані уявлення є неточними, спотвореними. Саме тому від сліпої дитини слід вимагати детального опису предметів, з виділенням їх суттєвих ознак. Діючи на органи чуття(слухові, дотикові, кінетичні) предмет з яким працює дитина забезпечує всебічне та повноцінне формування уявлень і понять, сприяючи тим самим більш міцному та глибокому засвоєнню знань, виникненню інтересу до подальшого вивчення.

Предметні уроки вимагають від вчителя змусити незрячу дитину логічно думати. При цьому бесіда з дітьми має бути побудована таким чином, щоб учні самостійно давали відповіді, роблячи висновки з власних спостережень за предметом або явищем. Безпосередньо працюючи з предметом незрячі діти перевіряють та уточнюють власні знання, набуті в процесі ознайомлення з предметом. Запитання вчителя збуджують мислення, вчать дітей узагальнювати та робити висновки. Це допомагає активізувати роботу незрячих учнів, напружити їх увагу, полегшити процеси сприймання та запам'ятовування.

Систематичне проведення екскурсій в школах для дітей з порушеннями зору відіграє важливу корекційно-розвивальну роль. Екскурсії допомагають формувати емоційну сферу учнів, розвивають спостережливість, пробуджують у дітей допитливість і активність, самостійність, забезпечують можливість накопичення, конкретизації та уточнення знань сліпими учнями, допомагають охопити зміст навчального матеріалу всебічно.

Кожне вміння у незрячих дітей необхідно формувати поетапно. Це означає: створення мотиваційної готовності учнів до виконання певного виду діяльності, засвоєння зразка дій, первинне застосування вмінь виконувати тренувальні вправи тощо.

Також необхідно пам'ятати про те, що в основі будь-яких пізнавальних умінь лежать прийоми розумової діяльності (аналіз, порівняння, абстрагування, узагальнення). Так, наприклад, метод евристичної бесіди, сприяє розвитку логічного мислення незрячих учнів. Для цього вчитель ставить дітей у такі умови, за яких вони самостійно аналізують, порівнюють та узагальнюють отриманні знання. Вчителю слід пам'ятати, що питання повинні бути розраховані на особливості аналітико-синтетичної діяльності незрячих дітей із врахуванням їх індивідуальних можливостей.

Дискусійний метод також активізує пізнавальну діяльність незрячих учнів, формує вміння вислуховувати співрозмовника не перебиваючи, сприяє формуванню у дітей свідомого ставлення до певної проблеми, сприяє їх активності в обговоренні. Окрім того, метод дискусії формує творче мислення дитини, сприяє

використанню раніше набутого досвіду та знань для засвоєння нового матеріалу.

Дидактичні та рольові ігри сприяють підвищенню інтересу до навчання, активізують діяльність незрячих учнів. Прагнучи «бути першим» діти використовують в процесі гри слова безпосередньо зв'язані з предметом чи явищем, це змушує їх працювати з предметом та словом, що сприяє повноцінному формуванню уявлень. Беручи участь в уявних ситуаціях, працюючи з образом предмета, у дитини стимулюються процеси мислення, в неї виникає бажання аналізувати, співставляти, оцінювати. Завдяки використанню ігор на уроці активізується навчально-пізнавальна діяльність школярів, розвивається позитивна мотивація до навчання, підвищується працездатність.

Таким чином, для формування пізнавальної активності незрячих учнів необхідне «підґрунття», закладене ще в ранньому дитинстві, оскільки в цей період діти даної категорії пристосовуються до життя без зорового контролю, вчаться пізнавати світ за допомогою ушкодженого зору та збережених органів чуттів. Використання й удосконалення різних форм і методів навчання спонукає до активізації насамперед самого навчального процесу, а вже потім – до активізації пізнавальної діяльності школярів. Саме тому від вдалого підбору та застосування методів, прийомів, засобів навчання, стилів педагогічного спілкування педагога з дітьми залежить успішність процесу засвоєння знань у добукварний період навчання грамоти дітьми з порушеннями зору. Отже, пізнавальна активність, сформована в добукварний період навчання грамоти, є важливою рушійною силою пізнавального розвитку дитини.

Наше подальше дослідження спрямоване на розробку методичних рекомендацій для вчителів початкових класів шкіл для сліпих дітей із розвитку та активізації пізнавальної активності у добукварний період навчання грамоти.

Список літератури:

1. Земцова М.И., Кулагин Ю.А. Особенности познавательной деятельности слепых. – М.: Из-во академии педагогических наук, 1958.

2. Костенко Т.М. Особливості формування пізнавальної активності у слабозорих дошкільників: Дис. канд.психол.наук:19.00.08/Київський університет імені Бориса Грінченка. – К.: 2013. – 213 с.
3. Синьова Є.П., Федоренко С.В. Тифлопедагогіка: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.:НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009.
4. Спеціальна методика навчання української мови в школах для дітей з порушеннями зору: навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів/за редакцією С.В.Федоренко. – К.:Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2011.

References

1. Zemtsova M.Y., Kulahyn Iu.A. Osobennosti poznavatelnoi deiatelnosti slerykh. – M.: Yz-vo akademyu pedahohycheskykh nauk, 1958.
2. Kostenko T.M. Osoblyvosti formuvannia piznavalnoi aktyvnosti u slabozorykh doshkilnykiv: Dys. kand.psykhol.nauk:19.00.08/Kyivskyi universytet imeni Borysa Hrinchenka. – K.: 2013. – 213 s.
3. Synova Ie.P., Fedorenko S.V. Tyflopedahohika: Pidruchnyk dlia studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv. – K.:NPU imeni M.P.Drahomanova, 2009.
4. Spetsialna metodyka navchannia ukrainskoi movy v shkolakh dlia ditei z porushenniamy zoru: navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchych pedahohichnykh navchalnykh zakladiv/za redaktsiieiu S.V.Fedorenko. – K.:Vyd-vo NPU imeni M.P.Drahomanova, 2011.

Медведок Л.Г., Рожко И.С. Особенности активизации познавательной деятельности незрячих учеников в добукварный период обучения грамоты.

В статье рассматривается проблема познавательной деятельности незрячих учеников в период обучения грамоты. Именно он является очень важным в процессе обучения грамоты. Основной целью этого периода является создание у учеников готовности и необходимых предпосылок к усвоению грамоты. Обоснована значимость добукварного периода в процессе заполнения недостатков развития всех сторон познавательной деятельности слепых детей. Отмеченная важность предметных уроков и экскурсий для формирования общепознавательных умений у незрячих учеников.

Ключевые слова: *познавательная деятельность, обучение грамоты, добукварный период, готовность к учебе.*

Medvedok L., Rozhko I. Features of activization of cognitive activity of blind students in the pre-literary period of teaching literacy

The article deals with the problem of the cognitive activity of blind students during the period of teaching literacy. This period is very important in the process of teaching literacy. The main purpose of this period is to create readiness among students and the necessary prerequisites for mastering literacy. The significance of the pre-ABC period in the process of filling the deficiencies in the development of all aspects of the cognitive activity of blind children has been substantiated. The authors underline the importance of subject lessons and excursions for the development of general cognitive skills among blind students.

Key words: *cognitive activity, literacy training, pre-ABC period, readiness for study.*